

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.225: 33.025.12

ПЕТРУНЯ Юрій, д. е. н., професор, перший проректор –
проректор з науково-педагогічної роботи
та інноваційної діяльності Академії митної служби
України (м. Дніпропетровськ)

ПОДАТКОВІ ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Проаналізовано сучасні підходи до визначення податкових інструментів регулювання економічних процесів у регіоні. Вивчено результати функціонування спеціальних режимів у світовій практиці. Визначено перспективи використання спеціальних режимів в Україні з метою забезпечення економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: інструменти державного регулювання, вільні економічні зони, митні і податкові стимули, спеціальні податкові режими, економічний розвиток регіону.

Проблема державного регулювання економіки, його вдосконалення не втрачає актуальності, адже постійно змінюються умови функціонування національної економіки, пріоритетні бачення тощо. Території (регіони) є частинами національної економіки, по відношенню до них зазначене питання конкретизується в удосконаленні системи державного регулювання з метою створення умов для сталого соціально-економічного розвитку цих територіальних утворень. Усе це визначає необхідність розробки ефективних інструментів регулювання економічних процесів, що дозволяють створити сприятливі умови для активізації підприємницької діяльності, з урахуванням регіональних особливостей, пріоритетних напрямів і тенденцій економічного розвитку територій, забезпечуючи максимально ефективне використання природно-ресурсного, економічного, трудового, інтелектуального потенціалів регіону.

У сучасній економічній науці досить широко представлені теоретико-прикладні підходи до вибору та обґрунтування податкових інструментів регулювання економічних процесів, зокрема у роботах таких вчених, як Г. Барчан, М. Войнарченко, А. Береза, А. Кізима, І. Кушнарик,

Д. Латипова, В. Ляшенко, В. Максаковський, О. Міхуринська, Т. Паєнко, А. Соколовська, Т. Єфименко, І. Луніна [1–9] та ін. Однак, з огляду на динамізм, історичні особливості та характер структурних трансформацій економічного простору регіону існуючі підходи вимагають подальшого розвитку, насамперед у контексті досягнення найкращого балансу, узгодження відповідних економічних, екологічних та соціальних інтересів. Це важливо з позицій виділення, обґрунтування сукупності найбільш ефективних податкових інструментів регулювання відтворювальних процесів у регіоні.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до оцінки регулятивного впливу податкових інструментів на економічні процеси, що відбуваються на регіональному рівні, а також визначення їх ролі та можливостей в умовах розвитку глобалізаційних процесів.

Динамічність економічного життя зумовлює необхідність постійного коригування цілей, підходів, інструментів державного регулювання економічних процесів, у тому числі в регіональному контексті, беручи до уваги особливості, тенденції та пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку регіонів. Таке коригування має забезпечити певні важливі передумови для активізації підприємницької діяльності, залучення інвестицій, орієнтації на інноваційний розвиток, підвищення рівня доходів населення тощо.

Існують різні думки щодо пріоритетності інструментів впливу на відтворювальні регіональні процеси. Часто найбільш ефективними податковими інструментами регулювання відтворювальних процесів в економіці регіону визначають спеціальні економічні зони та пільгові податкові режими [2; 3; 7]. Вони, як відомо, передбачають зниження ставок основних податків, лібералізацію правил митного, кредитного й адміністративного регулювання. Вважається, що це априорі сприяє прискоренню темпів соціально-економічного розвитку регіону.

Водночас зазначені інструменти є складними та неоднозначними, а результати – суперечливими. Отже, доцільно уважно вивчити досвід, результати функціонування спеціальних режимів у різних країнах, визначити можливості та необхідні умови для ефективного використання таких інструментів в Україні, із метою забезпечення економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності.

Спеціальні економічні зони можна розглядати як певну територію країни, для якої на законодавчому рівні встановлюється особливий режим економічної діяльності та регулювання з метою суттєвої активізації процесів залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Такий режим передбачає застосування сукупності митних, податкових, фінансових і адміністративних преференцій. Передбачається, що така сукупність створить важливі передумови для формування сприятливого бізнес-середовища, комфортного клімату для діяльності іноземних і вітчизняних підприємств, залучення інвестицій і впровадження нових технологій, методів управління бізнес-процесами. На думку В. Максаковського [6],

К. Міхуринської [7], Т. Паєнко [8], створення спеціальних економічних зон у рамках окремого регіону країни поглиблює зв'язки між внутрішньою економікою і світовим ринком, забезпечує насичення внутрішнього ринку високоякісною продукцією, впровадження найбільш прогресивних науково-технічних розробок у сферах вітчизняного виробництва, дозволяє підвищити рівень зайнятості населення, стабілізувати екологічну ситуацію, а також вирішити завдання економічного розвитку регіону через створення "полюсів зростання".

Науковці зазначають, що вільні економічні зони можуть мати різну функціональну спрямованість: активізація зовнішньої торгівлі; розвиток експортоорієнтованого виробництва; стимулювання інноваційного розвитку; розвиток ринку рекреаційно-туристичних послуг [2; 5; 6]. Ці напрями доцільно розглянути більш детально.

По-перше, активізація зовнішньої торгівлі. Очевидно, що рух товарів, його інтенсивність залежать від ліберальності режимів регулювання. Вільні торгові зони – це лібералізоване середовище. Такі зони є досить поширеним явищем у сучасній світовій практиці. У Німеччині (Бремен, Бремерхафен, Гамбург, Кіль, Куксхафен, Емден), Данії (Копенгаген), Фінляндії (Гельсінкі, Турку), Греції (Пірей, Салоніки) розвинені портові вільні зони комплексного характеру, в рамках яких надаються всі види послуг з обслуговування і ремонту суден, продажу товарів (зокрема організація виставок і торгів), а також банківські та страхові послуги [1]. Основним інструментом створення лібералізованого, преференційного режиму є мінімізація або ліквідації митних ставок, а також податку на додану вартість для послуг із доопрацювання (переробки) товарів на території порту. Створення вільної торгової зони в аеропорту Шеннон, розташованому в західній частині Ірландії, дозволило за короткий строк ліквідувати безробіття в результаті створення тисячі нових робочих місць, підвищити рівень доходів громадян, формуючи, таким чином, передумови для сталого економічного розвитку цієї території [6].

По-друге, розвиток експортоорієнтованого виробництва. Посилення експортної орієнтації є надзвичайно важливою метою. Для її реалізації створюються спеціальні економічні зони, орієнтовані на впровадження пільгового режиму для інвестування у виробництво експортної продукції. У цьому випадку також відбуваються відповідні маніпуляції з митними ставками. Створення таких зон дозволяє країні сформувавши найбільш сприятливі умови для виходу на зовнішні ринки, збільшення валютних надходжень, створення додаткових робочих місць тощо.

Наприклад, із метою стимулювання експортоорієнтованого виробництва були створені "спеціальні зони підприємств" у економічно депресивних районах, великих містах США. Проблеми, які потрібно було розв'язувати, – високий рівень безробіття, низький рівень доходів населення, наявність великої території [1]. При цьому як інструменти

державного регулювання використовуються податкові знижки, які поширюються на виробництво, будівництво і торгівлю, а також неподаткові стимули, які належать до сфери управління, стандартів з охорони навколишнього середовища тощо.

У країнах, що мають доволі високу динаміку розвитку (Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія, Тайвань), встановлюється максимально пільговий інвестиційний клімат для іноземного капіталу і одночасно застосовуються певні обмеження для національних приватних інвесторів. Наприклад, резидент-інвестор може скористатися перевагами режиму тільки за умови, що не менше 90 % всієї виробленої продукції буде експортуватися.

По-третє, стимулювання інноваційного розвитку. Інноваційна спрямованість має важливе стратегічне значення. Створення спеціальних економічних зон, які являють собою інноваційні та наукові центри, наукові парки, бізнес-інкубатори, технопарки, технополіси тощо, спрямовується саме на досягнення таких цілей. Утворення спеціальних наукових зон дозволяє здійснити переорієнтацію промислового сектору економіки на розвиток наукомістких і енергозберігаючих технологій, активізувати розвиток місцевих освітньо-наукових центрів, прискорити інноваційні процеси на відповідній території та в країні у цілому. У США налічується понад 80 науково-технічних зон, в яких зайнято більше 140 тис. співробітників і майже 50 тис. вчених. Важливими стимулюючими факторами виступають доступ до джерел венчурного капіталу, наявність розвиненої дослідної інфраструктури, "інноваційний дух", привабливі умови життя і відпочинку [1]. У Великій Британії функціонує понад 25 наукових зон і технопарків, що забезпечують більше ніж 18 тис. робочих місць, у Нідерландах і Німеччині – відповідно 45 і 50 технопарків. В Японії, відомій "інноваційній" країні, розроблено програму, відповідно до якої в 14 префектурах, що відстають в економічному розвитку, були створені більше 20 технополісів (наприклад, "Цукуба" забезпечує понад 145 тис. робочих місць). Потрібно також відзначити фактор амортизаційної політики: для підприємств галузей "високих технологій" існують можливості списання в перший рік 30 % вартості устаткування і 15 % вартості будівель і споруд.

Розвиток ринку рекреаційно-туристичних послуг. Спеціальні туристичні зони, що характеризуються наявністю сприятливих природно-кліматичних і рекреаційних ресурсів, об'єктів історичної та культурної цінності, можуть бути важливим інструментом територіального розвитку. Для таких зон застосовуються дещо інші інструменти підтримки: пільгові схеми оподаткування та спрощений режим перебування іноземних громадян у межах функціонування туристичної зони. Створення таких зон у кінцевому рахунку має сприяти підвищенню ефективності використання природно-ресурсного, трудового та інфраструктурного потенціалів території, збільшити обсяг доходів за рахунок нерезидентів, створити нові робочі місця тощо.

Очевидно, що формування преференційних підприємницьких та інших зон автоматично не забезпечує необхідний результат. Потрібно враховувати та забезпечувати створення важливих передумов, а саме:

- зручність географічного розташування щодо внутрішнього і зовнішнього ринків;
- зручність розташування щодо транспортно-інфраструктурних систем (залізничні, річкові, морські вузли, аеропорти);
- щільність населення;
- наявність розвинутої виробничої та соціальної інфраструктури;
- макроекономічна та соціально-політична стабільність у країні та на певній території.

Щодо діяльності держави як регулятора потрібно насамперед правильно визначити інструментарій активізації притоку капіталу на певні території. Найбільш дієвими інструментами в цьому плані можуть бути: митні преференції; податкові преференції; максимальне спрощення дозвольно-реєстраційної системи для бізнесу; державні субсидії; пільгове кредитування.

Україна має об'єктивні передумови для ефективного розвитку, зокрема: сприятливе геополітичне положення, наявність унікальних природно-кліматичних умов, достатньо кваліфікована робоча сила та науковий потенціал тощо. Це з одного боку. З іншого, Україна має, на жаль, негативний досвід використання режимів спеціальних економічних зон, створення технопарків та бізнес-інкубаторів тощо. Головне питання, яке було й залишається, – якість управління, прозорість і чесність намірів, здатність ефективно реалізовувати масштабні проекти з управлінських позицій. Потрібно зазначити, що для ефективного функціонування спеціальних економічних зон в Україні важливе значення має забезпечення стабільності нормативно-правової бази, необхідного рівня захисту власності та умов діяльності суб'єктів господарювання.

Ще одним перспективним інструментом "правильного" регулювання економічних процесів у регіоні слід визнати *пільгові податкові режими*, які надають окремим групам суб'єктів підприємницької діяльності "адміністративно-податкові преференції". Для бізнесу має значення не тільки рівень податкового навантаження у контексті розміру ставок оподаткування, а й рівень, інтенсивність, зручність, чесність "податкового адміністрування". Тому для бізнесу є далеко не другорядними питання спрощення методики розрахунку податків, періодичності їх сплати, звільнення від сплати авансових платежів, зниження витрат на адміністрування та ін. У кінцевому рахунку йдеться про можливість зниження рівня податкового навантаження на економічні суб'єкти, скорочення фінансових і часових витрат на сплату податків тощо. Без сумнівів, це впливає на активність підприємницької та інвестиційної діяльності. Отже, потрібно погодитися з авторами [3; 4; 9], які

вважають, що встановлення спеціальних податкових режимів дозволяє стимулювати інвестиції у розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності або окремих територій.

Очевидно, що будь-яке збільшення рівня підприємницької активності супроводжується створенням нових робочих місць, зниженням рівня безробіття, підвищенням доходів населення. Це важливі компоненти загальної ситуації (як в економічному, так і в соціальному аспекті) у країні та регіонах. Не потребує доказів доцільність встановлення пільгових податкових режимів для суб'єктів малого підприємництва. Фахівці вважають, що можна виокремити основні види спеціальних податкових режимів для суб'єктів малого бізнесу.

Спрощена система оподаткування (наприклад, Франція, Канада, Мексика, Литва, Казахстан) передбачає методичне спрощення бази оподаткування. Таким чином, стимулюється входження в підприємницьке середовище нових суб'єктів і утримання в ньому існуючих.

Система forfait (наприклад, окремі країни Африки). Вона застосовується для індивідуальних підприємців і фермерських господарств, доходи яких нижче певного встановленого рівня. Базою оподаткування є змінні доходи, визначені непрямими методами оцінки, зважаючи на тип, місце розташування і розмір господарства.

Поставлений податок (наприклад, Ізраїль, Нідерланди, Мексика, Греція, Туреччина). Розрахунки відбуваються на основі оцінок середньої прибутковості факторів виробництва або окремого виду економічної діяльності.

Патентна форма оподаткування (наприклад, країни Прибалтики) передбачає сплату фіксованої суми податку, розмір якої залежить від виду економічної діяльності, при цьому, як правило, не враховується рівень доходу та місце розташування економічного суб'єкта.

Мінімальні податки (наприклад, США, Німеччина, Китай, Аргентина, країни Африки). Йдеться про встановлення відносно низьких ставок для окремих груп платників податків незалежно від рівня їхнього доходу або ділової активності [5].

Важливим завданням є стимулювання інноваційної діяльності. Тому у світі набули поширення пільгові податкові режими для підприємств, що здійснюють розробку, впровадження або використання інновацій. Преференціями можуть бути: зменшення бази оподаткування, зниження ставки податку на прибуток корпорацій, можливість зміни строків сплати податків (податковий кредит), застосування прискореної норми амортизації. Наприклад, у Франції для новостворених малих підприємств, що працюють у сфері новітніх технологій, встановлені податкові "канікули" на 5 років, у Канаді їм надається можливість застосування податкового кредиту на капіталовкладення в НДДКР (30%), а застосування єдиної ставки 12% податку на прибуток корпорацій дозволяє стимулювати розвиток малого бізнесу в наукомістких сферах економіки.

Слід зазначити, що використання пільгових податкових режимів, як правило, створює сприятливий клімат для активізації підприємницької діяльності, вкладення інвестицій в оновлення та модернізацію обладнання, інноваційної діяльності тощо, що в цілому є важливими факторами забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Застосування пільгових податкових режимів в Україні в основному спрямоване на стимулювання розвитку сфери малого підприємництва і передбачає стягування єдиного податку для фізичних і юридичних осіб, фіксованого податку, а також спеціального торгового патенту. Ці напрями цілком правильні, але на практиці виникає чимало проблем, пов'язаних із недостатньо повним урахуванням специфіки окремих видів бізнесу, рівнів їх рентабельності та прибутковості. У зв'язку з цим удосконалення спрощеної системи оподаткування відповідно до регіональних і галузевих особливостей, а також введення пільгових схем оподаткування для підприємств, що здійснюють розробку, створення або впровадження нових технологій, зокрема ресурсо- та енергозберігаючих, є важливим напрямом вдосконалення регуляторної політики. Знаходження нових імпульсів має створити кращі умови для активізації інвестиційних та інноваційних процесів у регіоні, що важливо й на рівні національної економіки.

Таким чином, можна зробити висновок, що подальший пошук найбільш дієвих податкових інструментів державного регулювання, що здатні ефективно впливати на темпи і якість соціально-економічного розвитку регіону, є важливим завданням для держави. Результатом цієї роботи може бути створення умов для розвитку пріоритетних сфер економіки, активізації підприємницької та інноваційно-інвестиційної діяльності. Насамкінець це має забезпечити зростання доходів населення, стабільне збільшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів, створити кращі передумови для сталого соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барчан Г.* Мировой опыт создания и функционирования свободных экономических зон / Г. Борчан // Персонал. — 2004. — № 4. — С. 22–25.
2. *Войнарченко М. П.* Сучасний стан та проблеми розвитку вільних економічних зон в Україні / М. П. Войнарченко, А. А. Береза // Вісник ЖДТУ. — 2009. — № 2 (48). — С. 153–155.
3. *Кізіма А.* Спеціальні податкові режими як інструмент податкового регулювання / А. Кізіма, І. Кушнірик // Галицький економічний вісник. — 2009. — № 1. — С. 117–127.
4. *Латинова Д. В.* Сущность и классификация налоговых льгот / Д. В. Латинова // Дайджест – финансы. — 2004. — № 10. — С. 16–24.
5. *Ляшенко В. І.* Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В. І. Ляшенко. — Донецьк : ДонНТУ, 2006. — 668 с.
6. *Максаковский В. П.* Свободные экономические зоны / В. П. Максаковский // География. — 2002. — № 5. — С. 21 — 25.

7. *Михуринская Е. А.* Экономика-организационное обеспечение формирования социально ориентированной экономики региона (на материалах АР Крым) : монография / Е. А. Михуринская. — Симферополь : Нац. акад. природоохран. и курорт. строительства, 2009. — 464 с.
8. *Паєнко Т.* Шляхи оптимізації пільг у системі оподаткування доходів з урахуванням міжнародного досвіду / Т. Паєнко // Вісн. нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — 2004. — № 4. — С. 236–242.
9. *Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду* / [А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна та ін.]. — К. : НДФІ, 2006. — 320 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2012.

Петруня Ю. ***Налоговые инструменты регулирования экономических процессов.*** Проанализированы современные подходы к определению налоговых инструментов регулирования экономических процессов в регионе. Изучены результаты функционирования специальных режимов в мировой практике. Определены перспективы использования специальных режимов в Украине с целью обеспечения экономического развития регионов и повышения их конкурентоспособности.

Ключевые слова: инструменты государственного регулирования, свободные экономические зоны, таможенные и налоговые стимулы, специальные налоговые режимы, экономическое развитие региона.

Petrunya Y. ***Tax instrument of regulation of economic processes.*** The article is devoted to the analysis of the modern approaches to the definition of tax instruments for regulation of economic processes in the region. The results of special regimes operation in the world have been studied. The perspectives of the use of special regimes in Ukraine in order to ensure regional economic development and enhance their competitiveness have been identified.

Key words: instruments of government regulation, free trade zones, customs and tax incentives, special tax regimes, regional economic development.